

ЛОГІКА

**Посібник для підготовки
до іспиту**

2-ге видання, виправлене

Харків
«Право»
2018

УДК 161
Л69

Колектив авторів:

О. М. Юркевич, д. філос. н., проф. (відп. ред.);
Ж. О. Павленко, канд. юрид. н., доц.;
О. П. Невельська-Гордєєва, канд. філос. н., доц.;
С. В. Качурова, канд. філос. н., доц.;
Г. В. Коваленко, канд. юрид. н., ас.

Логіка : посіб. для підгот. до іспиту / [О. М. Юркевич, Ж. О. Павленко, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.]. – 2-ге вид., випр. – Харків : Право, 2018. – 132 с.

ISBN 978-966-937-528-5

© Юркевич О. М., Павленко Ж. О.,
Невельська-Гордєєва О. П. та ін., 2016

© Юркевич О. М., Павленко Ж. О.,
Невельська-Гордєєва О. П. та ін., виправлення, 2018

ISBN 978-966-937-528-5

© Оформлення. Видавництво «Право», 2018

ПЕРЕДМОВА

В умовах трансформації українського суспільства на шляху до європейської інтеграції актуальним постає питання зростання рівня самосвідомості української нації, від чого залежить якість демократичних змін та побудова правової держави. Головним чинником в цьому процесі виступає людський розум, інструментом якого є логіка. Рівень цивілізованості напряму залежить від рівня інтелектуальної культури у соціумі. Розумність визначає й якість правової реальності, що утворюється, розвивається та охороняється освіченими правниками. Тому в межах реформи вищої юридичної освіти логіка стверджує своє традиційне значення органону (інструменту) інтелектуальної діяльності юриста.

Мета курсу логіки – навчити основам логічного аналізу шляхом засвоєння знань про форми думки і закони правильного мислення.

Методичний посібник до курсу логіки оснований на програмі загальноосвітнього навчального курсу логіки для вищих навчальних закладів, обов'язкового до вивчення для юристів. Даний посібник призначений для підготовки студентів до іспиту з логіки.

Структура методичного посібника поділяється на два розділи – теоретичний та практичний. Теоретичний розділ структурований згідно порядку запитань до іспиту та відповідей на них. До кожного запитання надається відповідний теоретичний матеріал та достатні приклади для пояснення. Практичний розділ представлений тестовими завданнями, завдяки яким читач може перевірити свої знання з логіки самостійно і таким чином підготуватись до практичних питань з логічного аналізу. До кожного тестового завдання надають чотири можливі відповіді, з яких тільки одна є правильною.

Колектив авторів бажає своїм читачам успіхів в опрацюванні логічної теорії та отриманні навичок логічного аналізу при підготовці до іспиту з навчальної дисципліни «Логіка».

I. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ ТА ВІДПОВІДІ

===== 1. Предмет логіки як науки

Термін «логіка» походить від грецького слова *logos*, що означає думку, слово, висловлювання, міркування, закон.

Термін «логіка» використовується для позначення:

- 1) закономірностей об'єктивного світу (логіка природи, логіка історичного процесу та ін.);
- 2) природних інтелектуальних здібностей при повсякденному мисленні (природна логіка);
- 3) культурного професійного мислення;
- 4) науки, що досліджує людське мислення, та ін.

Предметом науки логіки є форми думки при правильному мисленні та закони, за якими формуються думки у пошуках істини.

Правильне мислення – здійснюється відповідно до логічних норм (правил і законів). Принципами правильного мислення є: *визначеність, послідовність і доказовість (аргументованість)*. Визначеність досягається за умови однозначності висловлювань. Послідовність стає можливою за відсутністю протиріч. Доказовість означає надання підстав (аргументів) щодо основного предмета доведення.

Неправильне мислення не відповідає логічним нормам і тому продукує *алогізми* – логічні помилки.

Основні форми думки – це *поняття, судження та умовиводи*.

Основні закони традиційної логіки – це *закон тотожності, закон непротиріччя, закон виключеного третього та закон достатньої підстави*.

Кожна думка має форму і зміст.

Форма думки (логічна форма) – це спосіб організації частин змісту предмета думки, що відповідає предметові дійсності. Форма думки інваріантна, а зміст варіативний.

Істинність форми і змісту думки означає, що форма повинна бути правильною (побудованою за правилами), а зміст повинен бути адекватним (відповідним щодо дійсності). Хибною буде думка, що має неправильну логічну форму або неадекватний зміст, або і те і інше.

Онтологічна істина означає, що предмет існує в дійсності.

Гносеологічна істина означає, що предмет думки адекватний за змістом щодо існуючого предмета.

Логічна істина означає, що форма думки є правильною.

===== 2. **Поняття про мислення. Абстрактне і конкретне мислення, їх загальні характеристики**

Об'єктом науки логіки є думка та мислення людини.

Мислення з логічної точки зору є процес формування думок та встановлення відношень між думками, що створює певні інтелектуальні структури та оцінюється за правилами істинності.

Мислення буває: теоретичним і практичним, образним і словесним, конкретним і абстрактним, повсякденним і науковим.

Юридична галузь суспільної діяльності потребує розвитку різних рис мислення юристів. У правознавчій та законодавчій діяльності потрібно перш за все абстрактне, наукове словесне мислення. У правозастосовній діяльності – конкретне, образне мислення. Людина має один інтелект, тому ці характеристики у практиці мислення опосередковано пов'язані: абстрактне мислення отримує знання на підставі конкретного досвіду, а в конкретному мисленні використовуються знання, здобуті абстрактним мисленням.

Абстрактне мислення (від лат. abstraction – відокремлюю, відволікаюсь) – це процес утворення узагальнених предметів з відволіканням від несуттєвих характеристик та предметної форми. Використовується при теоретичному мисленні.

Характерними особливостями абстрактного мислення є: *узагальнення, опосередкованість та нерозривний зв'язок з мовою.*

Узагальнення – це здібність абстрактного мислення характеризувати предмети у сукупності їх суттєвих ознак. Опосередкованість фіксує відносну незалежність знання від предмета. Нерозривний зв'язок з мовою означає, що абстрактне мислення є не образним, а словесним.

Конкретне мислення – це процес утворення понять щодо одиничних предметів за суттєвими характеристиками та встановлення відношень між цими поняттями. Використовується при практичному мисленні. Потрібно розрізняти професійне та повсякденне конкретне

мислення. На повсякденне конкретне мислення має стихійний неконтрольований вплив зміна ситуаційних зв'язків. Професійне конкретне мислення уникає такого впливу або враховує його.

Характерними особливостями конкретного мислення є: безпосередній зв'язок з практикою; оперування одиничними предметами, що мають уявну образну форму; деталізація; відносна залежність від часу та контекстів.

===== 3. Історичні етапи розвитку науки логіки

Історія науки логіки пов'язана з публічною практикою суперечки. Розрізняють наступні етапи розвитку логіки як науки:

I етап – традиційна логіка (від IV ст. до н. е. до сер. XIX ст.);

II етап – сучасна логіка (від сер. XIX ст. до тепер. часу).

В свою чергу, сучасна логіка поділяється на класичну (математичну, символічну) і неklasичну (модальну, нечітку та ін.).

Виникнення логіки як самостійної науки пов'язують з ім'ям Аристотеля. Аристотель – родоначальник традиційної логіки. Основні логічні теорії – теорія силогізмів (дедукція) та теорія доведення. Головний комплекс логічних праць – «Органон», в який включені «Категорії», «Перша і друга аналітики», «Топіка», «Про тлумачення», «Про софістичні спростування», «Риторика». Аристотель не використовував термін «логіка», а тільки – «аналітика».

Вперше слово «логіка» почали використовувати стоїки (Зенон, Діодор, Евбулід, Філон та ін.). Їх надбанням вважають зародження вчення про висловлювання, вивчення проблем модальної логіки.

Логіка Аристотеля та стоїків знайшла своє продовження у схоластичній логіці періоду Середньовіччя. Представниками цього періоду є: Іоанн Росцелін, П'єр Абеляр, Петро Іспанський, Раймунд Луллій, Дунс Скотт, Вільям Оккам та ін. В цей період логіка формується як університетська освітня дисципліна, з'являються перші підручники з логіки в середньовічній Європі (Петро Іспанський).

У XVII ст. схоластична логіка підлягає критиці. Ф. Бекон визначає «логіку відкриття», що дає нове знання. В роботі «Новий органон» він викладає метод індукції.

Етап сучасної логіки розпочався з появи математичної логіки. Математична логіка представляє класичну парадигму в історії логіки.

Вона використовує метод формалізації з залученням особливої мови логіки, що є аналогом мови математики. Пов'язана з ім'ям Г. Лейбніца, а також Т. Гоббса та Р. Декарта. Період алгебри логіки починається з опублікування праці Дж. Буля «Математичний аналіз логіки». З'являється метод логічних обчислень з використанням алгебраїчної символіки, процес умовиводу розглядається як розв'язання логічних рівностей. Логіка постала як теорія обґрунтування математики. Німецький логік Готлоб Фреге розробив аксіоматичні побудови обчислювання висловлювань, теорію квантифікації, основні принципи логічної семантики.

Некласичний період сучасної логіки охоплює період з початку ХХ ст. по тепер. час. Некласичні логіки постають в якості множини різних формальних систем, в яких варіюється апарат традиційної та формальної логіки, що дозволяє отримати різні моделі логічних висновків та логічної істини. Серед видів некласичної логіки: нечітка логіка, інтуїціоністське числення висловлювань, лінійна логіка, модальна логіка, паранесуперечлива логіка, релевантна логіка та ін.

==== 4. Значення логіки для правознавства та юридичної практики

Можна виділити теоретичне і практичне значення логіки.

Загальнотеоретичне значення логіки полягає у її методологічній функції. Логіка містить закони і правила оформлення наукових предметів, логічні критерії істинності, які стали формальною підставою критеріїв наукової істини. Це означає, що незважаючи на змістовну відмінність, науки додержуються однакових правил формування наукових предметів, законів, мають однакові критерії істинності. Неправильне міркування також підлягає критиці в будь-якій науці за логічними критеріями істинності.

Свідомством загальнотеоретичного значення логіки є створення теорії штучного інтелекту. Мова логіки постала як базовий символічний апарат для мов програмування.

Логічне знання має методологічне значення для правознавчої науки. Право в ній постає як певна логічна система. Загальні правові поняття сформовані за логічними критеріями. Основні оцінні поняття права досліджені в деонтичній логіці (логіці норм). Логічні методи

використовуються як в юридичній техніці при створенні правових актів, так і при тлумаченні текстів законів. Методи традиційної та сучасної логіки використовуються в наукових правознавчих дослідженнях. Завдяки їх використанню стає можливим теоретичне моделювання в правознавчій теорії. Методи традиційної та сучасної логіки є складовою правознавчої методології.

Загальнокультурне практичне значення логіки полягає у формуванні культури мислення шляхом засвоєння та застосування логічних законів і правил строгого мислення. Логічна культура – умова зростання рівня раціональності, на якій базується зростання рівня цивілізації, формування «розумної нації».

Логіка формує інтелектуальну культуру фахівця-юриста. Знання логічної теорії визначення необхідні, зокрема, для правильної юридичної кваліфікації правопорушень, інтерогативна логіка необхідна для ведення допиту, методи індукції та аналогії використовуються при побудові слідчих версій, дедуктивний метод має велике значення як в слідчій практиці, так і прийнятті судових рішень, теорія доведення використовується на різних етапах процесуальних дій, і т. ін.

===== 5. Мислення і мова. Семіотика

Мислення виражає себе у мові в усній чи письмовій формі.

Мова – це система знаків з відношенням, що визначається правилами утворення та перетворення. Тобто, мова є системою знаків з наданою інтерпретацією, яка використовується для комунікації та пізнання.

Мови поділяються на природні, штучні та гібридні.

Природні мови виникають стихійно в практичній діяльності. Вони використовуються як ефективний спосіб спілкування. Природними є всі національні мови (українська, англійська, французька і т. ін.).

Штучні мови створені людиною для фіксації, збереження та обробки результатів і засобів пізнання (шифри, мова математики, логіки, мова програмування і т. ін.). Штучні мови використовуються для технічної комунікації за встановленими правилами.

Гібридні (спеціалізовані) мови поєднують елементи природної та штучної мови (мова логіки Аристотеля, наукова термінологія).

Будь-яка мова є системою знаків.

Семіотика – це наука про знаки і знакові системи. Вона створена американським філософом і логіком Чарльзом Пірсом у XIX ст. Ч. Пірс ототожнював предмети логіки і семіотики.

Знак – це матеріальний об'єкт, що є замісником предмету у мові, символічно його представляє. В. Лейбниць вважав, що знаки полегшують логічні операції. Знаки повинні бути короткими за формою та змістовно насиченими.

Знаки поділяються на: індекси, іконічні та символічні знаки.

Знаки-індекси (показчики) – це предмет, що вказує на інший предмет. Між ними встановлюється причинно-наслідковий зв'язок.

Знаки-індекси поділяються на: дійсні індекси (відбитки пальців, куль, синяк) та конвенційні (умовні) індекси (знаки дорожнього руху).

Іконічні знаки (образи) – подібні відповідним предметам (мапа, фоторобот, метафора).

Символічні знаки – фізично та образно не пов'язані з предметами. Зв'язок умовний або стихійний, встановлюється на практиці (тризуб в українській символіці). Слова природної мови закріплюються в алфавіті як символічні знаки. Символічні знаки мають різний сенс.

Кожен знак має предметне значення та сенс.

Предметне значення – це об'єкт, що відповідає знаку.

Сенс – це інформація про предмет, на основі якої конструюється ідеальний образ предмета.

Сенс може бути: 1) *прямий*, що відокремлює предмет від інших; 2) *непрямий* (переносний), що встановлюється на основі подібності предметів та 3) *етимологічний* (буквальний), що вказує на походження слова.

Семіотика включає три теорії, що представляють рівні семіотичного аналізу мови: синтаксис, семантику і прагматику.

Синтаксис (від грецьк. *sintaxis* – додавання, побудова, порядок) вивчає види знаків та відношення між знаками (знак – знак), випрацює правила побудови знакової системи.

Семантика (від грецьк. *semanticos* – позначений) – досліджує відношення між об'єктом і знаковою системою (знак – значення). В межах семантики є семантична теорія інтерпретації (значення).

Прагматика (від грецьк. *pragmaticus* – практичний) – досліджує відношення між суб'єктом пізнання та знаковою системою (знак – сенс). Сенс – це предмет уявлення (а не безпосереднього спостереження), що представлений змістовно. В межах прагматики виникла прагматична теорія інтерпретації (сенсу).

Відношення знаку, значення і сенсу складає *семіотичний трикутник*. Семантична і прагматична теорії інтерпретації використовуються в юридичній герменевтиці для тлумачення юридичних норм та інших юридичних текстів.

==== 6. Загальна характеристика поняття як форми думки. Поняття і слово

Термін «поняття» використовується: а) для позначення системи знань про предмети та їх відношення (в теоретичному значенні) та б) для позначення уявної дії (в практичному значенні).

Сформувані поняття означає узагальнити почуттєві знання шляхом ототожнення суттєвих характеристик предмета.

Кожному поняттю відповідає певний *об'єкт думки*: матеріальна річ, явище, ідеальні предмети (абстракції), символічні знаки, творіння людської фантазії тощо.

Поняття (концепт) – це форма думки, що відповідає об'єктам дійсності сукупністю їх загальних суттєвих ознак.

Поняття можуть бути істинними або хибними. Хибне поняття не відповідає дійсності та може містити протиріччя. Істинне поняття є змістовно адекватним дійсності та правильним за логічною формою.

Логічна структура поняття містить: зміст і обсяг.

Прийоми утворення понять – порівняння, аналіз, синтез, абстрагування та узагальнення.

Порівняння – це встановлення подібності або відмінності предметів.

Аналіз – це поділ предмета на складові частини.

Синтез – поєднання складових частин предмета.

Абстрагування – відволікання від несуттєвих особливостей предмета.

Узагальнення – утворення множин предметів за однією властивістю шляхом її ототожнення.

Мовною формою понять є слова і словосполучення. Але не кожне слово виражає поняття, а тільки: іменні частини мови (іменники, прикметники, числівники, займенники). Частки, вигуки, дієслова та прислівники не виражають поняття.

Словесне іменування поняття називається *терміном*. Поняття мають предметне та смислове значення. Предметне значення називається денотатом. *Денотат* – це об’єкт, що відповідає поняттю та слову (словосполученню). *Смислове значення (сенс)* – це змістовна інформація про предмет. Поняття є однозначними, а слова – багатозначні або залишкові по відношенню до понятійної форми думки. Так, омоніми – це однакові слова, що відповідають різним поняттям, а синоніми – це різні слова, що відповідають одному й тому ж поняттю.

7. Логічна структура поняття. Закон зворотного відношення між змістом і обсягом понять

Поняття (концепт) – це форма думки, що відповідає об’єктам дійсності сукупністю їх загальних суттєвих ознак.

Логічна структура поняття містить: зміст та обсяг.

Зміст поняття – це якісна (інтенціональна) характеристика поняття, що представляє сукупність суттєвих ознак предмета думки.

Зміст передає основну інформацію відносно об’єкта пізнання (денотата). Зміст поняття – це характеристика предмета думки. Оскільки зміст поняття складається з певної кількості суттєвих ознак, що певним чином структуруються, то за змістом поняття не може повністю збігатись з набором характеристик об’єкта дійсності. Тобто поняття формують зміст з певної точки зору, створюючи змістовний «зріз».

Наприклад, зміст поняття «крадіжка» згідно юридичного визначення, передбаченого в статті 185 Кримінального кодексу України, містить ознаки «таємне викрадення чужого майна». Зрозуміло, що предмет думки – це узагальнена крадіжка з загальними ознаками усіх крадіжок, а конкретні характеристики щодо суб’єкту, обставин та інших можливих деталей в думці відсутні.

Обсяг поняття – це кількісна (екстенціональна) характеристика поняття, що представляє сукупність (клас) індивідів, які охоплюються думкою і постають як її предмет. Обсяг поняття вимірюється числом: для узагальнених та абстрактних понять – класами з великою кількістю елементів або з нескінченною кількістю, а для конкретних

понять – одноелементним класом та невеликими за кількістю елементів класами. Поняття, клас якого не містить елементів, мають виняткові характеристики.

Наприклад, обсяг поняття «крадіжка» охоплює нескінченну множину одиничних випадків крадіжок, обсяг поняття «студенти 1-го курсу факультету підготовки кадрів для органів юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого» охоплює скінченну множину студентів, а обсяг поняття «Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого» охоплює множину, що дорівнює одиниці. При цьому граматичне число («крадіжка» – один., «крадіжки» – множ.) на визначення обсягу думки не впливає.

Закономірності взаємозв'язку між змістом і обсягом понять виражені у *законі зворотного відношення між змістом і обсягом понять*: якщо обсяг поняття збільшується, то зміст стає вужчим. І навпаки, якщо зміст поняття розширюється, то обсяг стає меншим. Ця закономірність зворотного відношення має особливе значення для побудови класифікацій та ін.

Наприклад, при порівнянні понять «крадіжка» та «крадіжка через зловживання довірою» обсяг поняття «крадіжка» буде більшим, а зміст – меншим порівняно з обсягом і змістом поняття «крадіжка через зловживання довірою». Тому що думка охоплює більше випадків крадіжок, ніж випадків крадіжок через зловживання довірою. Крім того, зміст поняття «крадіжка через зловживання довірою» буде включати як ознаки крадіжки, так і особливі характеристики крадіжок через зловживання довірою.

===== 8. Види ознак, що складають зміст поняття

Поняття (концепт) – це форма думки, що відповідає об'єктам дійсності сукупністю їх загальних суттєвих ознак.

Зміст поняття – це якісна (інтенціональна) характеристика поняття, що представляє сукупність суттєвих ознак предмета думки.

Ознакою може бути відображена властивість предмету або відношення між предметами. *Ознака* – це логічна характеристика наявності або відсутності властивості або відношення предмета думки.

Види ознак, що складають зміст поняття:

1) За субстанційністю бувають *суттєві* та *несуттєві*.